

RECENZE – REVIEWS – BESPRECHUNGEN – РЕЦЕНЗИИ

Vaňková Irena (ed.): **Obraz světa v jazyce**. (Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski ve dnech 2. – 4. května 2000 v prostorách FF UK Praha.) Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2001, 161 s. (ISBN 80-7308-005-2)

Kognitivní lingvistika zkoumá vztah mezi jazykem a lidskou myslí. Zaměřuje se mj. na studium lidské konceptualizace světa, a to buď v souvislosti s jazykem obecně, nebo s jednotlivými jazyky konkrétně. Druhý přístup – vzhledem k recenzovanému sborníku relevantnější – vychází od pojmenování v daném jazyce a snaží se dospět k rekonstrukci fragmentů pojmové struktury jeho mluvčích. Opírá se o předpoklad, že každý jazyk spolu s kulturou a historií vytváří specifickou kolektivní zkušenost svých uživatelů, podílí se na utváření specifického obrazu světa. Takto orientovaná kognitivní lingvistika (sémantika) se nevěnuje pouze jazykovým jevům racionálně uchopitelným, ale i těm, které jsou obtížně postižitelné, v jazyce zašifrované, založené na představách a představitosti mluvčích. Programově neodděluje jazykové od nejazykového a akcent klade zejména na výzkum konotací. (Volně podle I. Nebeské, *Univerzália a specifika v kognitivní sémantice*, in: Z. Hladká – P. Karlík, *Čeština – univerzália a specifika*, 1999, s. 77–84.) V české jazykovědě, zaměřené převážně strukturálně nebo komunikačně, jde zatím o novátorský přístup. Delší tradici, i když rovněž ne dlouhou, lze hledat např. v polském prostředí.

V Polsku se kognitivně orientovaným sémantickým výzkumům věnují v posledních letech tři univerzitní týmy. Skupina na univerzitě ve Wrocławu se specializuje na výzkum vztahu jazyka a kultury (mytologie, náboženství, vědy, umění), univerzitní tým v Lublinu více vychází z teorie jazykové relativity a zaměřuje se na popis fragmentů polského obrazu světa (barvy, rostliny, nebeská tělesa, zvířata, kameny), výzkum na univerzitě ve Varšavě je zaměřen komparativně, koordinuje mezinárodní spolupráci při srovnávacím sémantickém studiu tří tematických okruhů: pojmenování barev, rozměrů a mentálních procesů. Na varšavském projektu, v jehož čele stojí R. Grzegorzczkova a K. Waszakowa, se od r. 1996 podílejí i členky Katedry českého jazyka Filozofické fakulty UK (I. Vaňková, I. Nebeská, J. Šlédrová). Průběžným výsledkům spolupráce bylo věnováno zasedání lingvistické sekce XXVII. ročníku tradiční česko-polské meziuniverzitní konference konané v r. 2000 v Praze. Příspěvky z tohoto vědeckého setkání shrnuje sborník *Obraz světa v jazyce*.

Kromě úvodního slova redaktorky I. Vaňkové sborník obsahuje čtrnáct konferenčních příspěvků vztahujících se většinou k jedné ze tří základních sémantických oblastí sledovaných zmíněným varšavským projektem. Autoři zkoumají vybranou problematiku buď pouze jednostranně na materiálu češtiny či polštiny, nebo dospívají k pohledu konfrontačnímu. Jazykem výkladů je čeština nebo polština, všechny příspěvky jsou doplněny českým a anglickým resumé.

Obecnější charakter má příspěvek I. Vaňkové (*Obraz světa v mateřském jazyce*), který otázky jazykové konceptualizace světa uvádí do filozofického kontextu, kognitivní lingvistiku usouvztahuje s etnologií, antropologií a kulturologií. Vaňková rovněž zdůrazňuje nezastupitelnost mateřského jazyka při formování kognitivních i prožitkových struktur člověka. (Velmi ilustrativní je příklad jazykové i nejazykové konceptualizace ‚šťěstí‘ a ‚smůly‘.)

Jazykovému ztvárnění sémantické oblasti barev se věnují čtyři příspěvky. R. Blatná (*K sémantice slova barva*) se zabývá etymologií slova *barva* a jeho polysémni strukturou ve staré češtině a v češtině současné. Používá korpusový materiál a přesvědčivě ukazuje význam studia kolokací pro kognitivní výzkum. K. Waszakowa (*Polski językowy obraz świata widziany przez pryzmat nazwy barwy żółtej*) podává detailní rozbor uplatnění názvu žluté barvy v polském jazykovém obrazu světa, hledá prototypové představy pro tuto barvu a analyzuje její užití v různých sémantických oblastech polštiny. I. Belajeva (*Niepodstawowe nazwy barw w ujęciu kognitywnym*) se v teoretičtější zaměřeném příspěvku zabývá kognitivním pojetím nezákladních barev. Na příkladu barvy malinové ve vztahu k červené ukazuje, že zatímco základní barvy mají pouze jednu nadřazenou doménu (prostor barvy, tzn. spektrum konceptualizované v jazyce), nezákladní barvy mají domény tři (vedle prostoru barvy ještě motivující vzorec a název základní barvy). Autorka se zabývá též existujícími modely uspořádání významů nezákladních barev a podává návrh jejich modifikace. Velmi zajímavý je kolektivní příspěvek R. Myslivečkové, A. Hudákové, P. Vysučka a Š. Sedláčka (*Barvy v českém znakovém jazyce*) reflektující specifika konceptualizace barev v posunkovém jazyce českých neslyšících. Studie zároveň upozorňuje na fakt, že v některých případech analýza konkrétnější posunkové řeči může přispět k poodhalení zamlžených souvislostí běžného jazyka.

Jazykovému ztvárnění sémantické oblasti prostorových vztahů jsou věnovány také čtyři příspěvky. R. Grzegorzczkova (*O zkoumání rozdílů v jazykových obrazech světa: obraz psychiky člověka v prostorových metaforách*) vychází z konceptualizace rozměrů fyzických předmětů (vyrovnává se s řadou předchozích zpracování tohoto tématu), hlavní pozornost však věnuje modelu lidské psychiky a využití prostorových atributů k metaforickému popisu psychických vlastností. Mj. dochází k poznatku, že na charakteristice lidské psychiky se nejvíce podílí rozměr ‚hloubky‘. J. Šlédrová (*Mělký a plytký v češtině. Kam zmizely plytké talíře?*) se zabývá sémantikou primárních i přenesených užití významově blízkých adjektiv *mělký* a *plytký* a jejich zakotvením v kompetenci současných českých mluvčích. V rovině metodické správně upozorňuje na důležitost souběžného sledování kognitivní, konotační a kolokační složky významu. Při rozboru korpusového materiálu mohl být podle našeho názoru více reflektován teritoriální aspekt (zmíněn je až závěru). L. Římalová (*Silný a slabý v češtině*) rozebírá významy antonym *silný* × *slabý*. Snaží se vytvořit a vzájemně porovnat modely zachycující hierarchii a propojenost významů v rámci polysémniích struktur obou adjektiv. Za zmínku stojí též autorčiny postřehy z oblasti genderových diferencí. J. Linde-Usiekniewicz (*Jeszcze o przeciwstawieniu ‚wierzch‘ – ‚spód‘ w polszczyźnie*) rozebírá klasifikaci čtyř typů představ spojovaných s opozicí ‚wierzch-spód‘ v polštině, kterou nastínila R. Grzegorzczkova. Dále na bázi korpusového materiálu zkoumá významy ‚strana‘, ‚část‘ a ‚vrstva‘ a nastiňuje metodiku jejich sémantického rozlišení.

K sémantickému okruhu týkajícímu se mentálních procesů se váže jeden příspěvek, další dva se vztahují k oblasti psychiky v širším smyslu. I. Nebeská (*Některé mentální predikáty*) se v jedné z metodologicky nejlépe pojatých studií snaží na základě (nejen) sémanticko-syntaktické analýzy českých mentálních predikátů *vědět*, *znát*, *být si jist*, *být přesvědčen* ukázat, co v myslích českých mluvčích spoluvytváří pojmy VĚDĚT, ZNÁT, BÝT SI JIST, BÝT PŘESVĚDCEN. Vychází z Apresjanova rozlišení poznatku a názoru a jejich české jazykové reprezentace *vědět*, *myslet*. Zajímavý je rozbor predikátu *vědět* (fazeného mezi elementární sémantické jednotky), jehož sémantická šíře v češtině osciluje od úplného mentálního vlastnictví až k hypotetickým procesům. M. Zawislawska (*Sposób odwzorowania sytuacji percepcji wizualnej w polskich czasownikach*) zaměřila svůj výzkum na polská slovesa týkající se vidění (do této oblasti lze podle autorky v polštině zařadit zhruba 80 lexémů). Rozborem jejich sémantické struktury dochází k delimitaci 7 hlavních prvků konceptuálního modelu vizuální percepcie (subjekt, objekt, způsob vnímání,

kvalita obrazu v mysli subjektu, pozadí, překážka, rámeček vnímání, prostředek zlepšující vnímání, zdroj světla). A. Mikołajczuk (*Badania porównawcze nazw uczuć. Na przykładzie „gniewu”*) naznačuje základní problémy srovnávacího výzkumu názvů emocí. Shrnuje dosavadní závěry sémantiků a podává vlastní návrh etap kontrastivního studia sémantiky v této oblasti. Příkladový materiál čerpá z polštiny, angličtiny a ruštiny.

Do sborníku jsou zařazeny ještě další dva příspěvky, které se sice přímo netýkají tří hlavních okruhů varšavského výzkumu, směřují však k obdobnému cíli jako ostatní studie, tj. snaží se poukázat na dílčí difference obrazu světa v češtině a polštině. K. Skwarska (*Tykánt i jego zdvořilejší protějšek v češtině a polštině*) se v příspěvku, který asi nejvýrazněji přesahuje do oblasti pragmatiky, věnuje problematice řečové etikety v českém a polském jazykovém prostředí. Je škoda (a autorka si to též uvědomuje), že téma tykání nebylo rozšířeno ještě alespoň o úzce související téma oslovení. V posledním příspěvku sborníku (*Interkulturní interference a výuka cizích jazyků*) K. Pösingerová ukazuje na konkrétních příkladech získaných zkušenostmi z výuky polského jazyka, že i mezi jazyky (a prostředími) tak blízkými, jako jsou čeština a polština, existuje řada málo uvědomovaných diferencí (svědčících o různých obrazech světa), které se v projevech nerodilých mluvčích mohou projevit nežádoucími mezikulturními interferencemi.

Pro kognitivní lingvistiku je (zatím?) typická značná různorodost teoretických východisek, výzkumných postupů i způsobů interpretace získaných poznatků. Svědčí o tom i předkládaný sborník. Přestože jeho příspěvky vznikly v rámci koordinovaného výzkumu, je v nich patrné hledání a nelehké nalézání společné cesty. Ne vždy se také daří přesvědčivě překročit hranici mezi deskriptivním sémantickým popisem a skutečně kognitivně zaměřeným zkoumáním. To vše ale souvisí s novostí zvoleného přístupu ke studiu jazyka. Práce polských a českých lingvistů nabízí vzrušující nahlédnutí do stále málo známých vztahů mezi lidskou mentalitou, jazykem a světem. Sborník *Obraz světa v jazyce* je motivující a inspirativní a patří bezesporu k těm jazykovědným pracím, které si čtenář (i nelingvista) přečte s opravdovým zaujetím.

Zdeňka Hladká

Бурмистрович, Ю. Я.: Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями „предок – потомок“, от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. Научное издание. Хакасский государственный университет им. Н. Ф. Катанова, Абакан, 2001, 227 стр.

Nastávající monografie představuje sobou vydání, které podle slov autora „posvěceno jedné z disciplin historicko-lingvo-slavistického cyklu, t. e. jedné z disciplin, rozvažujících ne jaké-toto určené stávie ruského či jiného slyanského jazyka, a některou řadu střídajících druh druhá stávie (jinak řekajíc, rozvíjení, historii) celého řadu jazyků, které přecházejí druh v druhá v konečném výsledku připravily vznik moderního ruského jazyka“ (s. 7). V knize se odhaluje historie fonematičeského (fonologického) úrovně v celkovosti takové řady slyanských jazyků, střídajících uvedenými vztahy, jak praindoevropský (v rámci jeho protoslyanského dialektu), praslavjanský, dřevneruský v srovnání s církevnoslyanským a, nakonec, ruský do XVII. v. včetně, když v hlavním složitá fonologická (autor předpochází termín „fonematičeská“)